

1924 ANAYASASI DÖNEMİNDE UYGULANAN ADI KONMAMIŞ KENDİNE ÖZGÜ BİR PARLAMENTER DENETİM YOLU: İZAHAT TALEBİ

Mehmet Nuri GÜZEL*

ÖZ

Tarihsel olarak parlamento, siyasi iktidarın kontrol altına alınmasının bir aracı olarak ortaya çıkan siyasal bir mekanizmadır. Parlamentoların görevlerinden biri yürütmeyi denetlemektir.

Parlamenter denetim yolları çoğunlukla anayasalarda ve içtüzüklerde yer alırlar. Ancak teamülen uygulanmış denetim yolları da bulunmaktadır.

1924 Anayasasında parlamenter denetim yolları arasında sual, istizah ve meclis tahkikatına yer verildiği görülmektedir. “İzahat talebi”, ne anayasada ne içtüzükte bulunmaktadır. Bu denetim yolu teamülen ortaya çıkan kendine özgü bir parlamenter denetim yoludur.

Anahtar Kelimeler: Parlamento, parlamenter denetim, 1924 anayasası dönemi, izahat talebi.

* Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, E-Mail: m.nuriguzel@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1467-8587.

Makalenin Gönderim Tarihi : 21.05.2019.

Makalenin Kabul Tarihi : 30.10.2019.

A NAMELESS PECULIAR PARLIAMENTARY OVERSIGHT WAY IN PERIOD OF 1924 CONSTITUTION: REQUEST OF ILLUMINATION

ABSTRACT

Historically, parliament is a political mechanism which appeared for the purpose of the control of the political power. One of the duties of Parliaments is to oversee the government.

The parliamentary oversight ways are often included in the constitutions and the rules of procedures. However, there are already applied oversight ways as precedent.

In 1924 Constitution, it was seen that the parliamentary oversight ways included question, censure and parliamentary investigation. “Request of illumination” is neither in the constitution nor in the rules of procedure. This oversight way is a peculiar parliamentary oversight way that has appeared as precedent.

Keywords: Parliament, parliamentary oversight, period of 1924 constitution, request of illumination.

I. GİRİŞ

1982 Anayasası’nda birçok kere değişiklik yapılmıştır. Son ve en kapsamlı değişiklik 16 Nisan 2017 tarihinde halkoyuna sunularak kabul edilen “6771 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”¹ ile yapılan değişikliktir.² Bu değişiklikle birlikte yasama-yürütme ilişkileri köklü bir şekilde değişmiştir. Değişiklik sonrası özellikle parlamenter denetim yollarının etkisinin azaltıldığı ve parlamentonun işlevsizleştirildiği yönünde iddialar

¹ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm> (Erişim Tarihi 24.07.2018).

² Değişikliklerin kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Vahap Coşkun, “16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 22, Sayı 36, içinde (s. 3-30), Diyarbakır 2017.

gündeme gelmiştir. Bunda parlamento üyelerinin sadece anayasa ve içtüzük metni çerçevesinde hareket edebilecekleri görüşü etkili olmuştur.

Parlamentolar modern demokrasilerin vazgeçilmez unsurlarından biri olup, tarihsel ve siyasal deneyimin ürünüdür. Parlamenter denetim yolları da bu deneyimin bir sonucudur. Parlamenter denetim yolları çoğunlukla anayasalarda ve içtüzüklerde yer alırlar. Kimi zaman bu metinlerde de söz konusu düzenlemeler yer almayabilir. Bu durumlarda ise teamüller ortaya çıkar.

Bu çalışmada, parlamentonun demokratik bir hayatın gereği olarak, anayasa ve içtüzük metninde yer almasa dahi teamülen bir parlamenter denetim yolunu uygulayabileceği, parlamento tarihimiz çerçevesinde örneklendirilerek ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda yasama-yürütme ilişkilerinin şekillendirildiği dönemlerden biri olan 1924 Anayasası dönemi ele alınmıştır.

1924 Anayasasında yer alan denetim yolları sual, istizah ve meclis tahkikatıdır. Ancak “*izahat talebi*” olarak adlandırabileceğimiz teamülen ortaya çıkan kendine özgü parlamenter denetim yolu ne anayasada ne de içtüzükte bulunmaktadır.

Çalışmada söz konusu denetim yolunun ortaya çıkışı, içeriği ve diğer denetim yollarından farkı anayasa, içtüzük metni ve meclis tutanakları dikkate alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

II. PARLAMENTO VE PARLAMENTER DENETİM

Kökeni Anglo-Saksonların “Witanagemot”³ meclislerine dayanan parlamento, 13’üncü yüzyılın başlarında İngiltere’de kralın danıştığı, ayrıcalıklı kesimlerin (din adamları, soylular, şövalyeler) temsilcilerinden oluşan bir kuruldur.⁴ Savaş harcamalarının yükünün artması üzerine, art

³ “Witanagemot” başpiskopos, piskopos, başrahip, kont, baron ve şövalyelerden oluşan, kralın danıştığı bir meclistir. Bkz. Moyra Grant, UK Parliament, Edinburg GB: Edinburg University Press 2009, p.2. (ProQuest ebrary. Web. 8 April 2016.).

⁴ Ann E. Faulkner, Ronald H. Fritze, William b. Robinson, “Parliament”, in Historical Dictionary of Late Medieval England 1272-1485 (pp 403-410), Westport US: Greenwood Press 2002, p.403. (ProQuest ebrary. Web. 8 April 2016.).

arda gelen krallar, vergilendirmeyi soylulardan sıradan insanlara kadar genişletmiştir.⁵ Krallar parlamento, vergiler ve kanunlar için uyruklarının desteğini sağlamak amacıyla toplantıya çağırılmış, bu da onlara meşruluk kazandırmıştır.⁶ Zamanla parlamento vergilendirme ve savaş konularının dışındaki konuların da görüşüldüğü bir yer olmuş,⁷ diğer kesimlerin sıkıntı ve şikâyetlerini dile getirebildikleri, krallık politikaları ve niyetleri hakkında gerekli bilgiyi edindikleri bir platform haline gelmiş, bunun sonucu olarak da kralın gücünü sınırlayan bir konuma yükselmiştir.⁸ Parlamantonun kralın karşısındaki gücü zamanla artmış ve parlamento ülke kaynaklarının kullanılmasının denetimi konusunda da kendini yetkili görmüştür. Bu doğrultuda 14'üncü yüzyılda, bilinen ilk "impeachment" uygulaması gerçekleşmiştir.⁹ Kraliyet paralarını kendi çıkarları için kullandıkları iddiasıyla kimi hazine yetkililerinin parlamento önünde yeminli ifade vermeleri istenmiş ve parlamantonun isteğiyle bu kişiler kral tarafından görevden alınmıştır.¹⁰ 15'inci yüzyılda ise parlamento, vergi toplama kurallarını ihlal eden krallık yetkililerini cezalandırma hakkını elde etmiştir.¹¹ Sonraki yüzyıllarda başka denetim yolları da ortaya çıkmıştır. 17'nci yüzyılda

⁵ Grant, UK Parliament, s. 3.

⁶ Faulkner, Fritze, Robinson, "Parliament", s. 404. Aşırı vergi toplanmasından kaynaklı sorunlar Magna Chartanın temeli oluşturmuştur. Bu belge ile kralın, parlamantonun izni olmaksızın vergi koyamayacağı ve yeni vergi koymak için meclisi toplantıya çağıracağı hüküm altına alınmıştır. Miceli, Modern Parlamantolar, Atif Akgüç (Çev.), Ulus Basım Evi, Ankara 1946, s. 22.

⁷ "Simon de Montfort Parlamantosunu" olarak bilinen, vergilendirme ve savaş konuları dışındaki konuların görüşüldüğü ilk parlamento için bkz. <https://www.parliament.uk/about/livingheritage/evolutionofparliament/originsofparliament/birthofparliament/overview/simondemontfort/> (Erişim Tarihi 12.12.2018).

⁸ Faulkner, Fritze, Robinson, "Parliament", s. 404.

⁹ Jack Simson Caird, Impeachment, House of Library, Briefing Paper Number CBP7612, 6 June, 2016, s. 3. bkz. <http://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7612/CBP-7612.pdf> (Erişim Tarihi 13.12.2018).

¹⁰ Matthew R. Romney, "The Origins and Scope of Presidential Impeachment", in Hinckley Journal of Politics (s. 67-72), Vol 2, Spring 2000, s. 67.

¹¹ Grant, UK Parliament, s. 1-3.

bilinen ilk “soru” uygulaması gerçekleşmiştir.¹² Yine bu yüzyılda çeşitli konularda araştırma yapmak üzere özel komisyonların kurulduğu görülmüş ve denetim alanına meclis araştırması da girmiştir.¹³

Günümüzde parlamentolar, demokrasilerin başlıca anayasal kurumlarından biri haline gelmiştir. Parlamentoların günümüzdeki temel fonksiyonlarından biri yürütmenin denetlenmesidir.¹⁴ Dünyada ve ülkemizde sıklıkla uygulanmış ve uygulanan parlamenter denetim yolları soru, genel görüşme, gensoru, meclis araştırması ve meclis soruşturmasıdır. Parlamenter denetim yollarına ilişkin öncelikle bakılması gereken metinler anayasalardır. Ancak anayasa metinlerinde düzenleme konusuna ilişkin genel kaideler yer alır, bu konuların detayları ise kanunlar veya içtüzüklerle gösterilir. Kimi zaman içtüzüklerde de herhangi bir düzenleme mevcut olmayabilir. Bu durumda ise anayasal teamüllere bakılır.

III. 1924 ANAYASASININ GENEL NİTELİKLERİ

491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1924 Anayasası), 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilerek, aynı gün resmi gazetede yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir.¹⁵ 1924 Anayasası, “milli egemenlik” ve “tek meclis” gibi 1921 Anayasasının dayandığı esasları paylaşmaktadır. 1921

¹² Hannah White, Parliamentary Scrutiny of Government, Institute For Government, s. 19.

¹³ Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927), Boğaç Erozan (Haz.) , 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 314.

¹⁴ Parlamentoların temel fonksiyonları halkın temsili, yasama faaliyetleri, siyasi sistemin meşrulaştırılması, yürütmenin denetlenmesi olarak sayılmaktadır. Bkz. Kenneth Newton, Jan V. Van Deth, Foundations of Comparative Politics, Second Edition, Cambridge University Press, New York 2010, s. 141.

¹⁵ Ergun Özbudun, 1924 Anayasası, Birinci Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 5. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu; 1945 yılında anlamında değişiklik yapılmadan öz Türkçeleştirilmiş, 1952 yılında tekrar orijinal metniyle yürürlüğe konmuştur. Bkz. Ergun Özbudun, 1924 Anayasası, s. 5.

Anayasası döneminde zorunluluk nedeniyle eksik bırakılan hususlar, 1924 Anayasasıyla tamamlanmıştır.¹⁶

1924 Anayasası, anayasa sistematığına göre düzenlenmiştir.¹⁷ Anayasanın birinci bölümü olan “Ahkamı Umumiye”de devletin temel özelliklerinden bazıları açıklanmış; ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde yasama, yürütme ve yargı organları düzenlemiş; beşinci bölümünde ise temel hak ve özgürlüklere yer verilmiştir. Anayasanın birinci bölümünde Meclisin her zaman Hükümeti denetleyebileceği ve düşürebileceği ifade edilmiştir (1924 TEK, m. 7/2). Parlamenter denetim yolları ise, Anayasanın ikinci bölümünde (yasamanın görevleri) 22’nci maddede sual, istizah ve meclis tahkikatı olarak belirtilmiştir.

1924 Anayasasında hem kuvvetler birliğine hem kuvvetler ayrılığına yakın özellikler bulunmaktadır. Meclis hükümeti ile parlamenter sisteme yönelik nitelikler bir arada görülebilmektedir. 1924 Anayasası döneminde hükümet kanun teklifinde bulunabilmekte, yürütme organı meclis çalışmalarına katılabilmekte, hükümet meclis tarafından denetlenebilmektedir. Bu hususlar dikkate alındığında hükümet sistemi parlamenter sisteme yaklaşmaktadır. Ancak parlamenter sistemin özelliklerinden biri olan fesih mekanizmasının anayasada olmaması ve yasama ile yürütme gücünün Mecliste toplanacağına anayasada yer alması, hükümet sistemini meclis hükümeti sistemine yaklaştırmaktadır. Bu yönleriyle, 1924 Anayasası döneminde karma hükümet sistemi olduğu ifade edilmiştir.¹⁸

¹⁶ İlhan Arsel, Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Birinci Kitap Cumhuriyetin Temel Kuruluşu, Mars Matbaası, Ankara 1965, s. 86.

¹⁷ Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 26. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 294.

¹⁸ Ali Fuat Başgil, Esas Teşkilat Hukuku, Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, (Birinci Cilt, Fasikül II), Baha Matbaası, İstanbul 1960, s. 444-447. Ergun Özbudun; 1924 Anayasası’nda, parlamenter sistemin ayırıcı özellikleri olan hükümetin siyasal sorumluluğu ve meclisin hükümeti denetimi unsurlarının açıkça kabul edilmiş olması nedeniyle bu dönemde ortaya çıkan hükümet sisteminin “karma” olarak nitelendirilmesinin yerinde olmadığını ifade etmektedir. Ergun Özbudun’a göre 1924 Anayasası dönemindeki hükümet sistemi parlamenter sistemdir. Bkz. Özbudun, 1924 Anayasası, s. 18.

1924 Anayasası katı bir anayasadır. Anayasada değişiklik yapılmasının şartları anayasada açıkça belirtilmiştir. 1924 Anayasası 102'nci maddesinde belirtildiği üzere anayasa değişikliği teklifi Meclis üye tam sayısının en az üçte biri tarafından imzalanmalı ve değişiklik teklifi ancak Meclis üye tam sayısının en az üçte ikisi tarafından kabul edilmelidir. Ayrıca cumhuriyet olan devlet şeklinin değiştirilemeyeceği de anayasada yer almıştır (1924 TEK, m. 102/4).

1924 Anayasasında, anayasa maddelerine uyulma zorunluluğu açıkça belirtilmiştir (1924 TEK, m. 103/1). Ayrıca aynı maddenin son cümlesinde kanunların anayasaya aykırı olamayacağı da yer almıştır. 1924 Anayasa döneminde ülkemizde bir anayasa yargısı bulunmamaktadır. Anayasa yargısının bulunmaması nedeniyle, kanunların anayasaya aykırı olamayacağı hükmü pratikte bir anlam ifade etmemektedir.¹⁹

1924 Anayasası hem tek partili hem çok partili siyasi dönemlerde uygulanmıştır. Çok partili siyasi hayata geçilmesi için bir anayasa değişikliği yapılmamış, sadece milletvekili seçim kanunu değiştirilmiştir.²⁰ 17 Kasım 1924'te kurulan ve 3 Haziran 1925'te kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile 12 Ağustos 1930'da kurdurulan ve 17 Kasım 1930'da kendini feshetmek zorunda bırakılan Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi kısa süreli uygulamaların dışında, II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin, 1924 Anayasası Döneminde tek partili bir siyasi hayat olmuştur.²¹ II. Dünya Savaşı sonrasındaki konjonktürel yapı ve Türkiye'nin güvenlik kaygıları nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere Batıyla yakınlaşması, otoriter tek-parti yönetiminin gözden geçirilmesini gerektirmiştir.²² 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan

¹⁹ Özbudun, 1924 Anayasası, s. 75. Karşıt görüş için bkz. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2019, s. 80-81.

²⁰ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 94.

²¹ Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 8. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2012, s. 80-84.

²² Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 96-97.

seçimlere altı parti katılmış ve Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti Meclise girmiştir.²³

A. 1924 Anayasası Döneminde Parlamenter Denetim Yolları

1924 Anayasası döneminde uygulanan parlamenter denetim yolları için öncelikle incelenmesi gereken metinler, 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu ve 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dahili Nizamnamesidir.²⁴ İlgili metinlerde hüküm bulunmayan durumlarda ise meclis pratiği bizlere yol gösterici olacaktır.

1924 Anayasasının 22'nci maddesinde sayılan parlamenter denetim yolları şunlardır: Sual (soru), istizah (gensoru) ve meclis tahkikatı (meclis soruşturması-meclis araştırması). Anayasada bu denetim yollarının nasıl uygulanacağı içtüzükte düzenlenmiştir.

1. Sual (Soru)

Sözlü veya yazılı olarak iki grupta ele alınan soruda, Hükümetin veya herhangi bir Bakanın siyasi veya cezai sorumluluğu ortaya çıkmamaktadır. Buna rağmen soru, parlamentolar tarafından en çok sık kullanılan denetim yoludur.²⁵ Soru, parlamento tarihimize anayasa kuralı olarak ilk defa 1924 Anayasasında (sual ifadesiyle) yer almıştır.²⁶ Soru, 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dahili Nizamnamesi'nin 149-156'ncı maddelerinde düzenlenmiştir. İchtüzükte sorunun tanımı kısa bir şekilde verilmiştir. Buna göre soru, açık ve belirli konularda bilgi istemekten ibarettir. Bu denetim yolunun muhatapları ise Başbakan ve Bakanlardır. Örneğin Konya milletvekili Refik Bey, dönemin Adalet Bakanı olan

²³ Mustafa Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), I. Cilt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:146, Ankara 2012, s. 1.

²⁴ 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dahili Nizamnamesi için bkz. Servet Armağan, Memleketimizde İchtüzükler, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1972, s. 139-287.

²⁵ Şeref İba, Parlamenter Denetim Yolları, Etkinliği ve Susurluk Örneği, Bilgi Yayınevi, Ankara 1997, s. 33.

²⁶ Ahmet Ali Gazel, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlamenter Denetim (1908-1920), Çizgi Kitapevi, Konya 2007, s. 19.

Zekai Beyin sözlü olarak cevaplaması için İstanbul Adliyesinde çıkan yangın hususunda soru önergesi vermiştir. Önerge Genel Kurul'da okunduktan sonra ilgili Bakan soru önergesini cevaplamıştır. Cevaplandırma esnasında diğer milletvekilleri de ilave sorular yönetmişlerdir. Bakanın cevabı sonrası önerge sahibi söz almış ve cevabı yeterli görmediğini ifade etmiş, bir an evvel olayın sorumlularının ortaya çıkarılması gerektiğini belirtmiştir. Ardından gündemdeki diğer işlere geçilmiştir.²⁷

2. İstizah (Gensoru)

Gensoru; neticesi siyasi sorumluluk (istifa veya düşürülme) olabilen, Bakanlar Kurulundan veya bir Bakandan sözlü açıklama isteğidir.²⁸ 1924 Anayasasının 46'ncı maddesinde açıkça belirtildiği üzere Bakanlar Kurulu *müştereken* ve Bakanların da *münferiden* sorumluluğu bulunmaktadır. Gensoru, 1924 Anayasasının 22'nci maddesinde, 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dahili Nizamnamesi'nin 157-168'inci maddelerinde (istizah şeklinde) yer almıştır. Gensorunun muhatabı Başbakan veya Bakanlardır.

1924 Anayasası döneminde gensoru, tek-partili ve çok-partili dönem dikkate alınarak ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Tek-parti döneminde (1924-1946 arası) altı adet gensoru önergesi tespit edilmiştir. Çok-partili siyasi hayata geçildikten sonra, 1960 askeri müdahalesine değin yirmiüç adet gensoru önergesi verilmiştir.²⁹ Zaten yasama ve yürütme organı üyelerinin, devlet / parti başkanının onay ve talimatlarıyla belirlendiği tek-parti yönetimlerinde gensoru mekanizmasının etkili olmasını düşünmek pek doğru olmayacaktır.³⁰ Çok partili hayata geçilmesiyle gensoru önergelerinin artmış olması da bu denetim yolunun etkinleştiği anlamına gelmemektedir. Meclisteki sandalyelerin büyük

²⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 2 kanunuevvel 1933 tarihli sekizinci inikattan-28 kanunuevvel 1933 tarihli yirminci inikada kadar, Devre 4, İçtima 3, Cilt 19, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1934, s. 127-133.

²⁸ Bahri Savcı, "Parlimentar Rejimli Hükümetin Unsurları", Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi içinde (s. 24-67), C.IV, S. 1, 1949, s. 56.

²⁹ Verilen gensoru önergelerinin detayları için bkz. Mesut Aydın, Gensoru, Orient Yayınları, Ankara 2010, s. 188-196.

³⁰ Nadir Latif İslam, Türkiyede Gensoru ve Meclis Tahkikatı, Kardeş Matbaası, Ankara 1966, s. 29-30.

çoğunluğunu kazanarak hükümet kuran parti liderleri, parti disiplini sayesinde partileri üstündeki güçlerini korumuş ve meclisin denetim yetkisini de etkisiz hale getirmişlerdir.³¹

3. Meclis Tahkikatı (Meclis Soruşturması-Meclis Araştırması)

Meclis tahkikatı (inceleme / soruşturma), parlamentonun belli konular hakkında ve bu iş için yetkilendirdiği üyeler aracılığıyla yaptığı soruşturmadır.³² Meclis tahkikatı, 1924 Anayasasının 22'nci maddesinde, 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dahili Nizamnamesi'nin 169-177'nci maddelerinde yer almıştır.

169'uncu maddeden başlayıp, 177'nci maddeyle biten "*Meclis tahkikatı*", bugünkü anlamda bünyesinde hem "meclis soruşturması" hem de "meclis araştırması" olan üst bir kavram olarak kullanılmıştır. 169'uncu maddeden 177'nci maddeye kadar olan 8 madde, bugün "meclis soruşturması" olarak adlandırılan denetim yolu hakkındadır. 177'nci maddede yer alan hükümler ise günümüzde kullanılan şekliyle "Meclis Araştırması"na yöneliktir.

a. Meclis Soruşturması

Meclis soruşturmasında parlamento yargısal özellikte yetkilerle donatıldığından bu denetim yolu "yargısal araştırma / kazai tahkikat"³³ olarak da ifade edilmiştir. "Yargısal araştırma / kazai tahkikat"; parlamentonun, yargısal nitelikte bazı yetkilerini usulüne elverişli bir şekilde yerine getirebilmesi için yaptığı, bilgi edinme ve edinilen bilgiler doğrultusunda karar verme faaliyetidir.³⁴

³¹ Arsel, Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, s. 106-107.

³² Turan Güneş, Parlamenter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:661, Nezir Akbasan Matbaası, İstanbul 1956, s. 68.

³³ Erdal Onar, Meclis Araştırması, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:419, Ankara 1977, s. 9; Ergun Özbudun, Parlamenter Rejimde Parlamentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:171, Ankara 1962, s. 100.

³⁴ Onar, Meclis Araştırması, s. 9.

Anayasanın 46. maddesinde belirtildiği üzere Bakanlar Kurulu hükümetin genel politikalarından dolayı Meclise karşı birlikte sorumludur. Ayrıca her bakan kendi yetkisi içindeki işlerden ve emrindeki eylem ve işlemlerden dolayı tek başına sorumludur. Bu kapsamda bakanlar kurulunun veya bakanlardan biri hakkında, cezai veya mali sorumluluk gerektiren fiillerin meydana geldiği iddiasıyla meclis soruşturmasının açılması talep edilmesi halinde önerge verilmesi gerekir (TBMMMDN, m. 169).

Meclis soruşturması neticesinde, Bakanın Yüce Divana gönderilmesine Meclisin karar vermesiyle, ilgilinin Bakanlığı da düşmüş olur (1924 TEK, m. 50). Bakanlar Kurulu hakkında, cezai veya mali sorumluluk gerektiren fiillerin meydana geldiği iddiasıyla açılan meclis soruşturmasının Yüce Divana gönderilme kararı halinde anayasada ve içtüzükte ne olacağı belirtilmemiştir, uygulamada da böyle bir durum yaşanmamıştır.

b. Meclis Araştırması

Meclis araştırması; parlamentonun hükümeti denetleme yetkisinden kaynaklanan, hükümetin faaliyetleri hakkında bilgi edinmek amacıyla bizzat meclis tarafından yapılan denetim yoludur.³⁵ 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dahili Nizamnamesinin 177'nci maddesine göre “meclis araştırması”; “*Meclisin, görevlendireceği veya yeni kuracağı bir komisyon aracılığıyla, bir iş hakkında doğrudan doğruya bilgilenmek isteğidir*”. Meclis araştırması teklifi, milletvekillerinden veya komisyonlardan gelebilir.

IV. ADI KONMAMIŞ KENDİNE ÖZGÜ BİR DENETİM YOLU: İZAHAT TALEBİ

Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra, anayasada ve içtüzükte bulunmayan ancak demokratik hayatın gereği olarak teamülen ortaya çıkan bu denetim yolu yaklaşık on yıllık bir zaman dilimi boyunca uygulanmıştır. Bu mekanizma milletvekillerinin çoğunlukla yazılı önergeleri doğrultusunda harekete geçirilmiştir. Soru ve gensoru

³⁵ Özbudun, Parlamento Rejiminde, s. 99-100.

niteliğinde olmayan bu önergelerle toplumu ve devleti ilgilendiren dış politikaya ilişkin hususlarda hükümetin açıklama yapması sağlanmıştır. İlgili bakan açıklama yaptıktan sonra görüşme açılmamış ve önerge sahipleri de dahil milletvekillerine söz verilmemiştir.

Teamül haline gelen ve adı konmamış kendine özgü bu denetim yolunu, verilen önergelerden hareketle “*İzahat Talebi*” olarak isimlendirmek mümkündür.

A. “*İzahat Talebi*”nin Ortaya Çıkması

Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra muhalefetteki Demokrat Parti milletvekillerinden Yusuf Kemal Tengirşenk, yurtdışı seyahatinden dönen Dışişleri Bakanının meclise “*izahat vermesi*” hususunda 12 Nisan 1948 tarihinde soru önergesi vermiştir. Her ne kadar içtüzükte sorunun açık ve belirli konularda bilgi istemekten ibaret olduğu belirtilmişse de, ilgili bakan söz konusu soru önergesini 16 Nisan 1948 tarihinde sözlü olarak cevaplamıştır. Dışişleri Bakanının açıklamalarından sonra ilgili milletvekili İçtüzükte belirtilen görüş beyan etme hakkını kullanmıştır. Yusuf Kemal Bey, bu tür açıklamaların bir usule bağlanmasının yararlı olacağını belirtmiş ve meclis üyeleri tarafından destek görmüştür.³⁶ Bu uygulamayla birlikte ilgili denetim yolu ortaya çıkmıştır.³⁷

Yaklaşık sekiz ay sonra 20 Aralık 1948 tarihinde ele alınan önergede³⁸ bu denetim yoluna ilişkin esaslar belirginleşmeye başlamıştır.

³⁶ “*Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk’in, Dışişleri Bakanının son Londra, Paris ve Atina seyahati hakkında Meclise izahat vermesi dair sorusuna Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak’ın sözlü cevabı (6/113)*” bkz. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 12 Nisan 1948 tarihli kırk altıncı Birleşimden 31 Mayıs 1948 tarihli altmış beşinci Birleşime kadar, Dönem 8, Toplantı Senesi 2, Cilt 11, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1948, s. 43-46.

³⁷ Bu denetim yolunun ortaya çıkmasıyla ilgili tartışmalar için bkz. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 2 Mayıs 1952 tarihli altmış yedinci Birleşimden 30 Mayıs 1952 tarihli yetmiş sekizinci Birleşime kadar, Dönem 9, Toplantı Senesi 2, Cilt 15, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1952, s. 351-361.

³⁸ Bu önerge hakkında bkz. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 1 Aralık 1948 tarihli on üçüncü Birleşimden 29 Aralık 1948 tarihli yirmi beşinci Birleşime kadar, Dönem 8, Toplantı Senesi 3, Cilt 14, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1949, s. 153-155.

İçtüzükte düzenlenmeyen ancak uygulanan bu denetim yolu için içtüzüğün 222'nci maddesine³⁹ not / dipnot yazılmıştır.⁴⁰ Bu not / dipnot şöyledir: “Milletvekilleri, Hükümeti iç ve dış durum hakkında demeç vermeye davet eden önergeler verebilirler. Hükümetin bu yolda verdiği demeçten sonra gerek önerge sahiplerine ve gerek başkalarına söz hakkı verilmez.”⁴¹

19 Aralık 1951 tarihinde yapılan oturumda Dışişleri Bakanının yaptığı açıklamalardan sonra bir milletvekili muhalefet sözcülerine söz verilmesini istemiş ve böyle bir uygulamanın boşluğu dolduracağını ifade etmiştir. Meclis Başkanı bu talebi Meclise sunmuş ve Meclisin kabulüyle başka bir teamül daha oluşmuştur.⁴² “Dış politikaya taalluk eden hususlarda Hükümet tarafından re'sen malumat verildikten sonra muhalefet sözcülerine söz verilir.”⁴³

³⁹ Servet Armağan 222'nci maddenin notu / dipnotu olarak vermiştir bkz. Armağan, Memleketimizde İçtüzükler, s. 274. Ancak İçtüzüğün hangi maddesinin notu / dipnotu olduğu kesin değildir. 6 Ocak 1954 tarihli oturumda meclis başkanı bunun 126'ncı maddenin notu olduğunu zikretmiştir bkz. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 4 Ocak 1954 tarihli Yirmi dördüncü Birleşimden 29 Ocak 1954 tarihli Otuz beşinci Birleşime kadar, Dönem 9, Toplantı Senesi 4, Cilt 27, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1954, s. 40-41, s. 64.

⁴⁰ Maddelerin nasıl uygulanacağına ilişkin bilgiler içeren notlar / dipnotlar, 1927 İçtüzüğünde bulunmaktadır. 1927 Dahili Nizamnamesi “notlu içtüzük” örneğidir bkz. Şeref İba, Osmanlıdan Günümüze Meclis İçtüzük Metinleri, TBMM Basımevi, Ankara 2007, s. 243. 1973 içtüzüğünden önceki içtüzüklerde, “notlar” halinde içtüzüğe eklenen ve içtüzük kuralları gibi uygulanan ve teamül haline gelmiş olan başkanlık divanı kararları bulunmaktadır bkz. Fahri Bakırcı, TBMM'nin Çalışma Yöntemi, İmge Kitapevi, Ankara 2000, s. 27, 12. dipnot.

⁴¹ 26 Mayıs 1952 tarihinde yapılan oturumda Meclis Başkanı bu yönde 1950 yılında karar alındığını belirtmiştir ancak söz konusu kararı tutanaklarda tespit edemedik bkz. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 9, Toplantı Senesi 2, Cilt 15, s. 360.

⁴² T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 3 Aralık 1951 tarihli onikinci Birleşimden-26 Aralık 1951 tarihli yirmikinci Birleşime kadar, Dönem 9, Toplantı Senesi 2, Cilt 11, TBMM Basımevi, Ankara 1952, s. 226-237.

⁴³ Bu karar 19 Aralık 1951 tarihli oturumda sarıh değildir. Ancak 26 Mayıs 1952 tarihli oturumda tam olarak yukarıda belirtildiği şekilde bir karar

İlk mekanizma milletvekillerinin verecekleri önerge ile harekete geçerken, ikincisi Hükümetin re'sen bilgi vermesiyle olmaktadır. İlk uygulamada önerge sahibi milletvekilleri dahil olmak üzere kimseye söz hakkı verilmez iken, ikinci uygulamada muhalefet sözcülerine söz hakkı verilmektedir. Bu çalışmada ele alınan, ilk olarak 1948 yılında ortaya çıkan, çalışmamızda izahat talebi şeklinde adlandırılan mekanizmadır. Çünkü ilk uygulama milletvekilleri tarafından harekete geçirilen ve hükümeti açıklama yapmaya yönelen bir uygulama olması sebebiyle denetim yolu olarak kabul edilebilir.⁴⁴

B. Verilen Önergeler

Milletvekilleri tarafından harekete geçirilen ve hükümeti açıklama yapmaya yönelen bu uygulamaya yönelik yedi adet önerge tespit edilmiştir.

i) *“Sinob Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk ve iki arkadaşının Dışişleri Bakanının son Avrupa seyahatinden dönmesi dolayısıyla dünya işleri ve bilhassa memleketimizi ilgilendiren Milletlerarası meseleler hakkında Mecliste açıklamada bulunmasına dair önergesi (4/125)”*⁴⁵

Önerge 20 Aralık 1948 tarihinde ele alınmıştır. Önerge üç milletvekili tarafından yazılı olarak verilmiştir. Önergenin amacı, açıklama yapılmasını sağlamaktır. Önergenin konusu, toplumu ve devleti ilgilendiren dış politikaya ilişkin hususlardır. Önergenin muhatabı hükümettir. Önergenin soru ve gensoru niteliğinde olmadığı Meclis Başkanı tarafından belirtilmiştir. Dışişleri Bakanı açıklama yaptıktan sonra görüşme açılmamış ve önerge sahipleri de dahil milletvekillerine söz verilmemiştir.

ii) *“İzmir Milletvekili Cihad Baban'ın Kore Yarımadasındaki duruma ilişkin Türkiye Cumhuriyetinin tutumu ve takip etmekte olduğu hareket hattının neden ibaret olduğunu açıklaması için Dışişleri*

alınmıştır bkz. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 9, Toplantı Senesi 2, Cilt 15, s. 360.

⁴⁴ Her iki uygulama, 1961 Anayasası döneminde “genel görüşme”nin temelini oluşturmuştur.

⁴⁵ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 8, Toplantı Senesi 3, Cilt 14, s. 153-155.

Bakanından ricası ve Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün Güney - Kore meselesi hakkında demeci"⁴⁶

30 Haziran 1950 tarihinde yapılan oturumda bir milletvekilinin sözlü olarak talepte bulunmasıyla gerçekleşmiştir. Önergenin amacı açıklama yapılmasını sağlamaktır. Önergenin konusu toplumu ve devleti ilgilendiren dış politikaya ilişkin hususlardır. Önergenin muhatabı hükümettir. Dışişleri Bakanı açıklama yaptıktan sonra görüşme açılmamış ve önerge sahibi de dahil milletvekillerine söz verilmemiştir. Dışişleri Bakanının açıklamaları sonrasında birden fazla milletvekili açıklamanın yeterli olduğuna ve gündeme geçilmesi gerektiğine dair önerge vermiş ve önerge oylanarak gündeme geçilmesine karar verilmiştir.

iii) *"Bursa Milletvekili Selim Ragıp Emeç'in, Amerika Büyük Elçiliğinin, Amerika tebaasının Türk topraklarını terke daveti hakkında Dışişleri Bakanının açıklamada bulunmasına dair önergesi (4/69)"*⁴⁷

Önerge 14 Temmuz 1950 tarihinde yapılan oturumda ele alınmıştır. Önerge bir milletvekili tarafından yazılı olarak verilmiştir. Önergenin amacı açıklama yapılmasını sağlamaktır. Önergenin konusu toplumu ve devleti ilgilendiren dış politikaya ilişkin hususlardır. Önergenin muhatabı hükümettir. Dışişleri Bakanı açıklama yaptıktan sonra görüşme açılmamış ve önerge sahibi de dahil milletvekillerine söz verilmemiştir.

iv) *"Eskişehir Milletvekili Abidin Poluoğlu'nun, Atlantik Paktına üye olmakla beraber Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı tertibine bağlanmasına dair yabancı ajans neşriyatı hakkında Dışişleri Bakanının izahat vermesine dair önergesi (4/207)"*⁴⁸

Önerge 7 Ocak 1952 tarihinde yapılan oturumda ele alınmıştır. Önerge bir milletvekili tarafından yazılı olarak verilmiştir. Önergenin amacı açıklama yapılmasını sağlamaktır. Önergenin konusu toplumu ve

⁴⁶ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 22 Mayıs 1950 tarihli Birinci Birleşimden 14 Temmuz 1950 tarihli Yirmi üçüncü Birleşime kadar, Dönem 9, Toplantı Senesi 1, Cilt 1, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1950, s. 310-313.

⁴⁷ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 9, Toplantı Senesi 1, Cilt 1, s. 722-723.

⁴⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 7 Ocak 1952 tarihli Yirmi üçüncü Birleşimden 30 Ocak 1952 tarihli Otuz üçüncü Birleşime kadar, Dönem 9, Toplantı Senesi 2, Cilt 12, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1952, s. 7-8.

devleti ilgilendiren dış politikaya ilişkin hususlardır. Önergenin muhatabı hükümettir. Önerge okunduktan sonra açıklama yapılması oya sunulmuş, oylama yapılmış ve kabul edildikten sonra ilgili Bakan açıklama yapmıştır. Dışişleri Bakanı açıklama yaptıktan sonra görüşme açılmamış ve önerge sahibi de dahil milletvekillerine söz verilmemiştir.

v) “*Afyon Karahisar Mebusu Ali İhsan Sâbis’in, Mısır Hükümeti tarafından Türkiye Elçisi hakkında alınan karar münasebetiyle tavrı ve; Dışişleri Vekili Fuad Köprülü’nün beyanatı (4/394)*”⁴⁹

Önerge 6 Ocak 1954 tarihinde yapılan oturumda ele alınmıştır. Önerge bir milletvekili tarafından yazılı olarak verilmiştir. Önergenin amacı açıklama yapılmasını sağlamaktır. Önergenin konusu toplumu ve devleti ilgilendiren dış politikaya ilişkin hususlardır. Önergenin muhatabı hükümettir. Dışişleri Bakanı açıklama yaptıktan sonra görüşme açılmamış ve önerge sahibi de dahil milletvekillerine söz verilmemiştir.

vi) “*Denizli Mebusu Baha Akşit’in Yunan Parlamentosunun kararı veçhile Kıbrıs Türkleri aleyhinde Yunan Parlamento Reisinin dünya parlamentolarına gönderdiği mesnetsiz telgraflar hakkında Hükümetin Büyük Millet Meclisini tenvir etmesine ve mukabele olarak Riyaset tarafından birer telgrafla hakiki durumun dünya parlamentolarına bildirilmesi hususunun karara bağlanmasına dair tavrı*”⁵⁰

Önerge 13 Haziran 1956 tarihinde yapılan oturumda ele alınmıştır. Önerge bir milletvekili tarafından yazılı olarak verilmiştir. Önergenin amacı açıklama yapılmasını sağlamaktır. Önergenin konusu toplumu ve devleti ilgilendiren dış politikaya ilişkin hususlardır. Önergenin muhatabı hükümettir. Dışişleri Bakanı açıklama yaptıktan sonra görüşme açılmamış ve önerge sahibi de dahil milletvekillerine söz verilmemiştir.

⁴⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 9, Toplantı Senesi 4, Cilt 27, s. 40-41, s. 62-64.

⁵⁰ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 1 Haziran 1956 tarihli Yetmiş birinci İnikattan 29 Haziran 1956 tarihli Seksen üçüncü İnikada kadar, Devre 10, İçtima Senesi 2, Cilt 12, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1956, s. 299-303.

vii) “*Son günlerde Orta - Doğuda hadis olan ve memleketimizi yakından alâkadar eden durum hakkında Büyük Millet Meclisine mümkünse, Hükümet tarafından izahat verilmesine dair (4/57)*”⁵¹

Önerge 26 Temmuz 1958 tarihinde yapılan oturumda ele alınmıştır. Önerge bir milletvekili tarafından yazılı olarak verilmiştir. Önergenin amacı açıklama yapılmasını sağlamaktır. Önergenin konusu toplumu ve devleti ilgilendiren dış politikaya ilişkin hususlardır. Önergenin muhatabı hükümettir. Dışişleri Bakanı açıklama yaptıktan sonra görüşme açılmamış ve önerge sahibi de dahil milletvekillerine söz verilmemiştir.

C. “*İzahat Talebi*”nin Diğer Denetim Yollarından Farkı

“*İzahat Talebi*” ile 1924 Anayasası dönemindeki diğer denetim yolları arasındaki ilk fark, bu denetim yolunun teamülen gelişmiş olması diğerlerinin ise anayasada belirtilmiş olmasıdır. Diğer farklar ise aşağıda her denetim yolu için ayrı olarak ele alınacaktır.

1. **Sual (Soru) ile Farkı**

Sual / soru denetim yolu ile “*izahat talebi*” arasında birçok farklı husus bulunmaktadır. Başlıca farklılıklar:

- Soru, bilgi (*malumat*) istemekten ibarettir (TBMMMDN, m. 150). Ancak “*izahat talebi*” açıklama istemek yani meclisin aydınlatılmasını talep etmektir.
- Sorunun konusu açık ve belirli konulardır (TBMMMDN, m. 150). “*İzahat talebi*”nin konusu “iç ve dış durum” olarak zikredilmiştir. Uygulamada toplumu ve devleti ilgilendiren dış politikaya ilişkin hususlara yönelik önergeler verilmiştir.
- Soru önergesinin cevabı sözlü veya yazılı olabilir (TBMMMDN, m. 149). “*İzahat talebi*” doğrultusunda yapılan açıklamalar sadece sözlüdür.

⁵¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 2 Mayıs 1958 tarihli Altmış Üçüncü İnikattan 21 Ağustos 1958 tarihli Seksen Yedinci İnikada kadar, Devre 11, İçtima Senesi 1, Cilt 4, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1958, s. 819-824.

- Kamu yararından dolayı sorunun cevabı kapalı oturumda verilebilir (TBMMDN, m. 153). “İzahat talebi” doğrultusunda yapılan açıklamalar açık oturumda gerçekleşmiştir.
- Soru önergesini veren milletvekili Bakanın cevabı üzerine görüş beyan etme hakkına sahiptir (TBMMDN, m. 155). “İzahat talebi”nde kimseye söz hakkı verilmemektedir.

2. İstizah (Gensoru) ile Farkı

İstizah / gensoru ile “izahat talebi” arasındaki temel farklılıklar şunlardır:

- Gensoru neticesi siyasi sorumluluk (istifa veya düşürülme) olan bir denetim yoludur. “İzahat talebi”nde herhangi bir siyasi sorumluluk söz konusu değildir.
- Gensoruda ilgili bakan veya emrindeki daire başkanlarından biri konuşabilir (TBMMDN, m. 160). “İzahat talebi”nde sadece ilgili bakan açıklama yapmaktadır.
- Gensoru önergesini veren milletvekilleri leh veya aleyhte konuşabilme hakkına sahiptir (TBMMDN, m. 160). “İzahat talebi”nde kimseye söz hakkı verilmemektedir.

3. Meclis Tahkikatı (Meclis Soruşturması-Meclis Araştırması) ile Farkı

“Meclis tahkikatı”, bugünkü anlamda bünyesinde hem “meclis soruşturması” hem de “meclis araştırması” olan üst bir kavram olarak kullanıldığı için her iki denetim yolu ayrı olarak ele alınmıştır.

a. Meclis Soruşturması ile Farkı

Meclis soruşturması ile “izahat talebi” arasındaki temel farklılıklar şunlardır:

- Meclis soruşturması, bakanlar kurulunun veya bakanlardan biri hakkında, cezai veya mali sorumluluk gerektiren fiillerin meydana geldiği iddiasıyla soruşturması açılması talebidir (TBMMDN, m. 169). “İzahat talebi”nde herhangi bir sorumluluk

söz konusu olmamakta ve sonrasında herhangi bir soruşturma açılmamaktadır.

- Milletvekili olmayan bakanlar hakkında da meclis soruşturulması yapılabilir (TBMMDN, m. 171). “*İzahat talebi*”nde görevdeki bakan açıklama yapmaktadır.
- Meclis soruşturmasında hem meclis soruşturmasına gerek olup olmadığını belirlemek için hem soruşturma açılmasına karar verildiğinde komisyon oluşturulur (TBMMDN, m. 170-172). “*İzahat talebi*”nde komisyon kurulmasını gerektiren bir durum bulunmamaktadır.
- Meclis soruşturma komisyonu, dışarıdan herkesi şahit veya bilirkişi sıfatıyla dinleme yetkisine sahiptir (TBMMDN, m. 174/2). “*İzahat talebi*”nde şahit veya bilirkişi dinleme söz konusu değildir.
- Meclis soruşturması neticesinde Yüce Divana gönderilme olabilir (TBMMDN, m. 176). “*İzahat talebi*” ilgili bakanın açıklama yapmasıyla sona erer.
- Meclis soruşturması sonucu Yüce Divana gönderilen Bakanın bakanlığı düşmüş olur (1924 Tek, m. 50). “*İzahat talebi*” sonrasında ilgili bakan görevine devam eder.

b. Meclis Araştırması ile Farkı

Meclis araştırması ile “*izahat talebi*” arasındaki temel farklılıklar şunlardır:

- Meclis araştırması teklifi, milletvekillerinden veya komisyonlardan gelebilir (TBMMDN, m. 177/2). “*İzahat talebi*”ne yönelik öneriler sadece milletvekilleri tarafından verilebilmektedir.
- Meclis araştırması bir iş hakkında doğrudan doğruya bilgilenmek isteğidir (TBMMDN, m177/1). “*İzahat talebi*”nin konusu “iç ve dış durum” şeklindedir.
- Meclis araştırmasında muhatap farklılaşabilmekteyken, “*izahat talebi*”nin muhatabı hükümettir.

- Meclis araştırmasının komisyon ve rapor aşamaları bulunmaktayken, “*izahat talebi*”nde sadece açıklama vardır.

V. SONUÇ

Milli Mücadelenin başarıyla neticelenmesiyle, kurtuluş evresinden kuruluş evresine geçilmiştir. Devletin yeniden şekillendirilmeye başlandığı bu evrede atılan ilk adımlardan biri cumhuriyetin ilan edilmesi olmuştur. 29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edilmiş, yeni rejimin “yetki haritası” için yeni bir anayasa yapımına ihtiyaç duyulmuştur. 20 Nisan 1924 tarihinde ise yeni anayasa kabul edilmiştir. 1924 Anayasasında yasama-yürütme organlarının yetki ve görevleri ayrı ayrı düzenlenmiş, bu organlarının birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen kurallar belirlenmiştir. Meclisin yürütmeyi her zaman denetleyebileceği kuralı bunlardan biridir.

1924 Anayasası hem tek-partili hem çok partili siyasi hayat dönemlerinde uygulanmıştır. Çok partili siyasi hayata geçilmesiyle birlikte, parlamentoda başta muhalefet partisi milletvekilleri olmak üzere parlamenterler, demokratik bir siyasi ortamın yürütmenin denetlenmesiyle sağlanacağını dile getirmişlerdir. Bu doğrultuda Anayasada belirtilen denetim yolları daha sık uygulanmıştır. Ancak mevcut anayasa ve içtüzük metninde yer alan denetim yolları, kontrol hususunda yeterli olmamıştır. Bu eksiklik, milletvekilleri tarafından teamül oluşturulması yoluyla aşılmaya çalışılmıştır. “*İzahat talebi*”, oluşturulan bu teamüllerden biridir.

“*İzahat talebi*”, çok partili hayata geçildikten sonra teamülen ortaya çıkan kendine özgü bir parlamenter denetim yoludur. Bu denetim yolu demokratik hayatın bir gereği olarak gelişmiştir. Parlamentosunun özellikle dış politikaya yönelik bilgi edinme gereksiniminden doğan, dış politika hususunda “ne oldu, ne yapıldı” sorularına yanıt arayan ve meclisin aydınlatılması (*tenvir*) gayesini taşıyan bu denetim yolu, demokratik adımların atılması için sadece anayasa ve içtüzüğe gerek olmadığını bize gösteren önemli bir uygulamadır. Bu denetim türünün oluşması ve uygulanması, aynı zamanda parlamentosunun siyasal anlamda bir denge ve kontrol mekanizması olarak işlev görmesinin bir örneğidir.

Söz konusu uygulama, günümüzde meclisin işlevsizleştiği şeklindeki iddialara maruz kalan parlamentomuzun geçmişinde, anayasa

Mehmet Nuri GÜZEL

ve içtüzükte yer almasa bile yürütmeyi demokratik bir şekilde denetleyebilecek olduğunun bir emsalini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, Ahmet: Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927), Boğaç Erozan (Haz.) , 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
- ARMAĞAN, Servet: Memleketimizde İçtüzükler, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1972.
- ARSEL, İlhan: Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Birinci Kitap Cumhuriyetin Temel Kuruluşu, Mars Matbaası, Ankara 1965.
- AYDIN, Mesut: Gensoru, Orient Yayınları, Ankara 2010.
- BAKIRCI, Fahri: TBMM'nin Çalışma Yöntemi, İmge Kitapevi, Ankara 2000.
- BAŞGİL, Ali Fuat: Esas Teşkilat Hukuku, Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, (Birinci Cilt, Fasikül II), Baha Matbaası, İstanbul 1960.
- CAIRD, Jack Simson: Impeachment, House of Library, Briefing Paper Number CBP7612, 6 June, 2016.
- COŞKUN, Vahap: “16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 22, Sayı 36, Diyarbakır 2017, s.3-30.
- ÇUFALLI, Mustafa: Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), I. Cilt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:146, Ankara 2012.
- ERDOĞAN, Mustafa: Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 8. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2012.
- FAULKNER Ann E. / FRITZE Ronald H. / ROBINSON William b.: “Parliament”, in Historical Dictionary of Late Medieval England 1272-1485, Westport US: Greenwood Press 2002, s.403-410. (ProQuest ebrary. Web. 8 April 2016).
- GAZEL, Ahmet Ali: Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Parlamenter Denetim (1908-1920), Çizgi Kitapevi, Konya 2007.

- GÖZLER, Kemal: Türk Anayasa Hukuku, 3. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2019.
- GRANT, Moyra: UK Parliament, Edinburg GB: Edinburg University Press 2009. (ProQuest ebrary. Web. 8 April 2016.).
- GÜNEŞ, Turan: Parlemlenter Rejimim Bugünkü Manası ve İşleyişi, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:661, Nezir Akbasan Matbaası, İstanbul 1956.
- İBA, Şeref: Osmanlıdan Günümüze Meclis İçtüzük Metinleri, TBMM Basımevi, Ankara 2007.
- İBA, Şeref: Parlemlenter Denetim Yolları, Etkinliği ve Susurluk Örneği, Bilgi Yayinevi, Ankara 1997.
- İSLAM, Nadir Latif: Türkiyede Gensoru ve Meclis Tahkikatı, Kardeş Matbaası, Ankara 1966.
- MICELI, Vincenzo: Modern Parlemlentolar, Atıf Akgüç (Çev.), Ulus Basım Evi, Ankara 1946.
- NEWTON, Kenneth, Jan V. Van DETH: Foundations of Comparative Politics, Second Edition, Cambridge University Press, New York 2010.
- ONAR, Erdal: Meclis Araştırması, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:419, Ankara 1977.
- ÖZBUDUN, Ergun: 1924 Anayasası, Birinci Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖZBUDUN, Ergun: Parlemlenter Rejimde Parlemlentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:171, Ankara 1962 (Parlemlenter Rejimde).
- ROMNEY, Matthew R.: “The Origins and Scope of Presidential Impeachment”, in Hinckley Journal of Politics, Vol 2, Spring 2000, s. 67-72.
- SAVCI, Bahri: “Parlemlenter Rejimli Hükümetin Unsurları”, Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi, C.IV, S.1, 1949, s. 24-67.
- TANÖR, Bülent: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 26. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

WHITE, Hannah: Parliamentary Scrutiny of Government, Institute For Government.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 12 Nisan 1948 tarihli kırk altıncı Birleşimden 31 Mayıs 1948 tarihli altmış beşinci Birleşime kadar, Dönem 8, Toplantı Senesi 2, Cilt 11, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1948.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 1 Aralık 1948 tarihli on üçüncü Birleşimden 29 Aralık 1948 tarihli yirmi beşinci Birleşime kadar, Dönem 8, Toplantı Senesi 3, Cilt 14, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1949.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 22 Mayıs 1950 tarihli Birinci Birleşimden 14 Temmuz 1950 tarihli Yirmi üçüncü Birleşime kadar, Dönem 9, Toplantı Senesi 1, Cilt 1, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1950.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 3 Aralık 1951 tarihli onikinci Birleşimden-26 Aralık 1951 tarihli yirmikinci Birleşime kadar, Dönem 9, Toplantı Senesi 2, Cilt 11, TBMM Basımevi, Ankara 1952.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 7 Ocak 1952 tarihli Yirmi üçüncü Birleşimden 30 Ocak 1952 tarihli Otuz üçüncü Birleşime kadar, Dönem 9, Toplantı Senesi 2, Cilt 12, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1952.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 2 Mayıs 1952 tarihli altmış yedinci Birleşimden 30 Mayıs 1952 tarihli yetmiş sekizinci Birleşime kadar, Dönem 9, Toplantı Senesi 2, Cilt 15, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1952.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 4 Ocak 1954 tarihli Yirmi dördüncü Birleşimden 29 Ocak 1954 tarihli Otuz beşinci Birleşime kadar, Dönem 9, Toplantı Senesi 4, Cilt 27, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1954.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 1 Haziran 1956 tarihli Yetmiş birinci İnikattan 29 Haziran 1956 tarihli Seksen üçüncü İnikada kadar, Devre 10, İçtima Senesi 2, Cilt 12, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1956.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 2 Mayıs 1958 tarihli Altmış Üçüncü İnikattan 21 Ağustos 1958 tarihli Seksen Yedinci İnikada kadar, Devre 11, İçtima Senesi 1, Cilt 4, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1958.

Mehmet Nuri GÜZEL

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 2 kanunuevvel 1933 tarihli sekizinci inikattan-
28 kanunuevvel 1933 tarihli yirminci inikada kadar, Devre 4,
İçtima 3, Cilt 19, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1934.

<https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/originsofparliament/birthofparliament/overview/simondemontfort/> (Erişim Tarihi 12.12.2018).

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm> (Erişim Tarihi 24.07.2018).